

Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi

Araş. Gör. Ahmet ŞİMŞEK*

Özet: Tarih eğitiminde, örgün öğretim yanında okul dışı etkinlikler çerçevesinde yapılan çalışmaların da önemi büyüktür. Okullarda öğretilen tarihin, okul dışında da desteklenmesi gerekir. Tarihsel roman, özellikle orta öğretimde (lise) okuyan ergenlik dönemindeki gençlerin, ulusal bir tarih bilinci kazanmaları için etkili bir araçtır. Türkiye’de, çeşitli tarihsel dönemleri ele alan pek çok tarihsel romanın yazılmış olması bunların eğitimsel değerlendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada; tarih ile edebiyat ayrımında bir ortak alan ürünü olarak tarihsel roman, tarihsel roman kavramı, tarih bilinci yaratımında tarihsel romanın rolü, ergen ve tarihsel roman ilişkisi, tarih eğitimi açısından tarihsel romanın yeri ve önemi, fayda ve sınırlılıklarıyla ele alınarak tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tarih eğitimi, tarih öğretimi, okul dışı tarih eğitimi, tarihsel roman, sosyalleşme, özdeşleşme, ulusal bilinç.

Giriş

Bugün, insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir hız ve yoğunlukta üretilen bilginin, yine aynı hız ve yoğunlukta iletişim aracılığı ile dönüştürüldüğüne şahit olunmaktadır. Bireysel anlamda, internet ve diğer kitle iletişim araçları vasıtasıyla, günlük yaşantıda sayısız etkileşimler yaşanmaktadır. Artık, bilginin bir merkezden yayılmasının ortadan kalktığı, bunun da merkezîyetçi anlayışların ürünü olan yönelimleri kökten değişime zorladığı bilinmektedir. Bu durum, “bilgi”nin evrensel anlamda paylaşımını ya da tüm ulusların evrensel anlamda “bilgi”ye katkı sağlamaları fırsatını ortaya çıkarması yönüyle, demokratik çoğulcu katılımı vurgular gibi görünse de, aynı zamanda küreselleşen/tek kutuplu siyasal faaliyetlerin önünü açmasına meşru zemin yaratmakta gibidir. İşte insanlığın, bu küreselleşen faaliyetlerin karşısında yeniden bir yapılanma ve dönüşüm sürecine girmek için, yaşanan çağı çok iyi kritik ederek bu yeni düzende konumlanma çalışmaları yapması gerekli görülmektedir.

Türkiye gibi üniter yapıya sahip ulus devletlerin, yaşamın çeşitli alanlarında dalgalar hâlinde yayılan ve sınırları belirsiz bir değişimi/dönüşümü vurgulayan küreselleşme olgusuna yönelik cevabı, kendi sistemleri içinde yapacak-

* Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi / KIRŞEHİR
asimsek@gazi.edu.tr

ları makûl değişim ve evrimlerle verebilmeleri mümkündür. Bu bağlamda, ulusal devletlerin bir biçimlendirme aracı olarak gördükleri eğitimin; işleme-
yen, çağa hitap etmeyen yönlerini gözden geçirerek, çağdaş anlamda “birey-
sel bilgi ve beceri öğrenimi”ne dayalı bir vatandaş yetiştirme sistemini geliş-
tirmelerinin gereği ortaya çıkmaktadır.

Ulus devlet anlayışını güçlendirici bilgi ve bilim dallarından biri olarak görül-
düğü için devletlerin ulusal eğitim dizgisine alınan tarih eğitimi/öğretimi ala-
nına da bu bağlamda yeniden eğilmek gerekecektir. Çünkü, çağdaş eğitim-
ciler; bilgi ve beceri temelli programlar geliştirirken, amaçlanan hedeflere
sağlıklı ulaşılmasının ve öngörülen bilgi ve becerilerin kalıcı olmasının bireyin
ihtiyaçlarına göre anlam kazanmasıyla mümkün olduğunun altını çizmişler-
dir. Bunun için, tarih eğitiminin/öğretiminin, Türkiye’deki öğretim kademele-
rinin her bir aşamasında bariz olarak göze çarpan “sıkıcı”, “*kuru bilgi yığı*”,
“*yaşama ilişkisi kopuk*” (bk. Safran 199; 1993) olarak tanımlanabilecek
durumundan çok, öğrenim konularının, bireylerin ihtiyaçlarına göre düzen-
lenmesine doğru zorunlu bir değişim görülmektedir.

Tarih gibi soyut olan ve sözel anlatıma dayanan bir dersin, gerekli öğretim
materyalleri ile yeterince görselleştirilemediği, çocuğun aldığı bilgileri muhay-
yilesinde canlandırarak bugün ile ilişkilendiremediği durumlarda, ulaşılması
amaçlanan ilgili hedefler sadece öğretim programlarının sayfalarında yazılı
olarak kalmıştır. Bu sebepten, örgün tarih öğretiminde, uygun olan tüm öğ-
retim araç ve gereçlerinden faydalanılması yanında, okul dışı tarihe eğitime
katkı sağlayıcı vasıtaları da dikkate almak gerekmiştir. Okul dışı tarih eğiti-
minden beklenen, örgün eğitim yoluyla verilmeye çalışılan tarih bilincinin
oluşmasına katkı yapmasıdır. Bunu sağlaması muhtemel eğitim araçlarının
bir grubu da şüphesiz tahkiyeli tarihsel eserlerdir. Bunlardan tarihsel hikâye-
lerin örgün eğitimde, özellikle ilköğretim düzeyinde tarih konularının öğreti-
minde bir yöntem olarak kullanılmasının, bilişsel (zihinsel) alana ilişkin başa-
rıcıyı yükseltici (Şimşek 2002) ve çocukluğa özgü soyut düşünceyi harekete
geçirilebilecek (Dilek ve Yapıcı 2003) bir etkiye sahip olduğuna açıklanmıştır.
Aynı şekilde, Türk efsane ve destanlarının tarih öğretimindeki rolü, çocuğun
zihinsel, duyuşsal, sosyal ve ahlâkî gelişim evrelerine olan olumlu etkileri
çerçevesinde tartışılmıştır (bk. Şimşek 2001). Buna benzer şekilde, Sosyal
Bilgiler öğretiminde yazılı edebiyat ürünlerinin ders aracı olarak kullanılmasın-
nın, öğrencilerin duyuşsal alana yönelik kazanımlarında anlamlı bir etkiye
sahip olduğuna ortaya koyulmuştur (Otluoğlu 2001:47).

Uzun tahkiyeli tarihsel eserler olarak tanımlanabilecek tarihsel romanların ise,
genel anlamda eğitime sağlayabileceği katkıları konusu şimdiye dek edebi-
yatçılar tarafından dolaylı şekillerde pek çok defa dile getirilmesine rağmen
(bk. Tural 1991), tarih eğitimi özelinde tartışılması eksik kalmıştır¹. Bu çalış-

mada, tarihsel romanın ulusçu tarih öğretimi açısından önemine değinilerek, okul dışı tarih öğretimi için neyi ifade ettiği tartışılacaktır.

Tarih-Edebiyat Ayırımında Ortak Kapsama Alanı: Tarihsel Roman

Tarih, Sümer'deki Gılgamış destanından, eski Yunan'daki İlyada ve Odessa epizotlarına, Herodot Tarihi'nden, eski Roma'daki Virgilius'a değin (Türkeş, 2002:169-171), 19. yüzyıla kadar, edebiyatla iç içe geçmiş durumdaydı.

Ranke'nin kanıta dayalı çalışmalarıyla sınırları çizilen modern tarih, objektif bir bilim alanı oluşturulması kaygılarından dolayı, zamanla edebiyat alanından tamamen kopmuştur. Daha sonraları devam edecek olan bu kopuşla birlikte, tarihçilerin, edebiyat alanı ve ürünlerine karşı doğrudan ya da dolaylı tepkilerini daha da keskinleştirerek sürdürmelerine sebep olduğu da söylenebilir. Belki de bu yüzden hikâyeci anlayış, tarihçiler arasında tepki çekmiş, tarih yazımı ve eğitimi alanlarında çokça eleştirilir olmuştur. Ancak, nesnel olma iddiasına karşı, tarihin de metinselliğinden dolayı bir yeniden üretim şekli olduğu (Opperman 1999:4), bu anlamda kurgusalıktan kendini kurtaramadığı, tarihçinin bakış açısının yazdığı tüm eserlere yansıdığı, dolayısıyla tarihin kendini yorumsal olma durumundan kurtaramayacağı, bu anlamda tarihin bir bilim dalı olarak nesnellüğünün ciddi bir şekilde sorgulanması gerektiği gibi eleştiriler, tarih ile edebiyat arasındaki ilişkiyi yeniden gündeme taşımıştır. Bu durumun belki de tarih lehine olabilecek tek olumlu tarafı, tarih-edebiyat ilişkisine çekilen dikkatten faydalanan tarihçinin, metindeki kurgusalılığı göz önüne alarak bazı analiz ve değerlendirme aşamalarından sonra, edebî ürünlerdeki tarihsel bilgi kırıntılarından hem tarih araştırmaları hem de tarih öğretimi açısından yararlanma düşünceyi olmalıdır. Bir tarih araştırmacısı olarak edebî ürünlerden – özellikle romandan- yararlanarak bir takım bulgulara ulaşmak mümkün olabilir. Örneğin, bir dönemin edebiyat ürünlerinin, o devrin insanının *değerler sistemine bakışını ve gelecek zamanlarının müstakbel eşkalini içerdığı* (Şahin 2000, 46) için bu durumun zihniyet tarihi araştırmalarında olduğu kadar tarih öğretimi açısından da bir değer taşıdığı söylenebilir. Zaten, sosyal bilimler öğretimi alanlarına ilişkin çağdaş öğretim ilkelerinin, “yaşamın bir bütün olduğu, dolayısıyla buna bağlı ortaya çıkan problemlerin de bütüncül bir bakış açısı ile çözülebileceği” düsturundan hareket etmesi, problem çözümede interdisipliner yaklaşımı zorunlu kılmış, bu bağlamda *tarih ve edebiyat alanları arasında var olan bu izolasyonu ve kompartımanlaşmayı gidermeye* (Ata 2000:159) yönelik düşüncelerin daha da gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu amaçla tarihsel efsane, destan, menkıbe, gazavatname, cenkname ve bunların modern uzantısı tarihsel romanların² tarih araştırmaları ve eğitimi/öğretimi için birer araç olarak kullanılması gündeme gelmiştir.

Nedir Tarihsel Roman?

Tarihsel romanın ne’liği ve ne olması gerektiği üzerine, literatürde pek çok görüş sunulmuş, ancak bunlardan hiçbirinin tarihsel romanın, ne tanımı, ne de ne olması gerektiği üzerinde anlaşamadıkları görülmüştür. Öyle ki; bu tür romanlar “*tarihî roman*”, “*tarihten söz açan roman*”, “*tarihe dayanmış roman*”, “*tarih romanı*”, “*tarihsel roman*” gibi terimlerle anılmıştır. Terimleştirmedeki bu güçlüğün, romancının tarihe bakışından, tarihe mesafesinden kaynaklandığı kadar, tarihsel romanların değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan özelliklerinden de kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır (Doğan 2000: 142).

Yine de konunun somut bir şekilde tartışılabilmesi için bir tanım denemesinden yola çıkmak gerekecektir. Tarihsel roman yazımının ilk kez İngiltere’de Sir Walter Scott’la ortaya çıktığı ön kabulünden hareketle, Oxford Edebiyat Terimleri Sözlüğü’ne bakıldığında konuyla ilgili şunların söylenmiş olduğunu görülür (Baldick 1990): “*Bazı yazarların, geçmişe ait özel bir tarihsel dönemde yer alan eylemleri, devrin hakim düşüncesi ve giyinişini gerçeklikle ele almaya çalıştıkları bir roman tarzı. Tarihsel roman, kişisel talih ile toplumsal çatışma arasındaki ilişkinin önemli bir çalışmasını yapmaya kalkışırken, tarihsel roman için popüler bilineni ya da macera romanı için yalnızca konunun geçtiği dönemin lider karakterini arka planda sadece dekor olarak kullanılır*”. Argunşah (1990) ise “*tarihsel roman*”ı; *temelleri maziye dayanan, yani başlangıcı ve sonucu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirde yaşamış kahramanların hayat hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesi, şeklinde tanımlamıştır. Görüldüğü üzere bu tanımlarda, tarihsel romanların tam olarak ne olduğuna ilişkin iki tarz yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar; tarihsel romanın diğer sanat eserlerinde olduğu gibi kurgusallığının ön planda olması gerektiği tezinden hareketle, içinde barındırdığı tarihsel unsurları birer dekor olarak ele alan yaklaşım ile tarihsel romanın tarihe ait unsurlarını olgulara dayandıran yaklaşım dır. Bu bağlamda tarihsel kurguları, “ortamın tarihsel, ancak hikâyede tarihsel olay veya kişilerin olmadığı” ve “ortam ve karakterlerin olgulara dayandığı” iki türde ele alan Hoffman’ın, yaklaşımıyla (Ata 2000: 162) paralellik kurmak mümkündür. Buna göre, Oxford Edebiyat Terimleri Sözlüğü’ndeki yaklaşımı birinci türe, Argunşah’ın tanımını ise ortam ve karakterlerin olgulara dayandığı ikinci türe dahil etmek mümkündür. “Tematik”³ olarak adlandırılabilir, sanat değeri yüksek olmayan türe giren bu tarihsel romanlar, hem içlerinde barındırdıkları tarihsel bilgiden faydalanma hem de kitlelere (halk yığınlarına) ve gençlere tarihi sevdirmek, onlarda tarihe yönelik olumlu tutum ve ilgi oluşturabilmek amacıyla hazırlanmış eserler oldukları için tarih öğretimi açısından büyük önem taşırlar. Bu sebeple, öncelikle tarihsel roma-*

nın tarih araştırmaları ve yazımı açısından değerine kısa da olsa değinmek, sonrasında tarih öğretimi açısından değerini ele almak gerekecektir.

Tarihsel Bilgi Açısından Tarihsel Roman

Tarihsel roman yazarı için tarih, bitmez-tükenmez malzeme yığıdır. Her sanatkar, bu kaynaktan kendi görüşüne, mizacına, temayüllerine göre seçmeler yapar ve seçtiklerini yorumlar. Ancak, sanatkar eserini, tarihsel olayları anlatmak için yazmaz (Kaptan 1988: 31). Zaten edebî eser demek; bir takım kurallar tespit etmek ya da bir bilim dalına ait bilgileri öğretmek düşüncesinden yola çıkmayan, ele aldığı konu ve temanın kıymetini okuyucunun tercihihine bırakan (Tural 1986: 24) değil midir? Bu bağlamda tarihsel roman yazarının tarihsel olgu ve olayları olduğu gibi aktarması beklenemez. Biraz da edebî bir tavırla, *tarihsel roman yazarının, tarihçinin belgeler, tarihselci tutum ve yordam ile tarih bilincinin ışığında tarihin derinliklerine doğru çıktığı yolculuk sırasında temizlediği döşenmiş taşları bir de kendisinin parlattığını ve tozların yerine rengarenk tozlar serptiğini, siyah-beyaz görünen tarihi renklendirdiğini* (Gümüş 1999: 21) söylemek mümkündür.

Tarihçi ile romancının durumunu başka bir anlatımla şu şekilde ortaya koymak mümkündür: Tarihçi olayların fotoğrafını çekerken tarihsel roman yazarı kendi ifadesi ve yorumuyla tarihsel kişi, olay ya da olgulara ilişkin bir resim çizer. Çizilen resimde sanatçının üslubu ve yorumu çok belirgin olarak kendini hissettirir. Çekilen fotoğrafta ise, her ne kadar gerçeğe en yakın bir görüntü sağlanmış gibi görünse ya da fotoğrafın gerçeği bir aynadaki görüntü gibi yansıttığı düşünülse de, netice itibarıyla fotoğrafçının seçiminin, felsefesinin, dünyaya bakışının ve olayı algılayışının esere yansması söz konusudur. Dolayısıyla, tarih yazımı ve kurmaca anlatılar arasındaki en büyük farklılığın, onların yorumsal yapısında, epistemolojik konumlarında ve geçmişî kendilerine özgü biçimde nasıl kavramsallaştırdıklarında bulunduğundan bahsedilebilir (Opperman 1999: 81).

Kaptan (1988: 38), Orhan Asena'nın, tarihin iki, sanatın ise bir üçüncü boyutlu olduğunu, tarihte en önemli boyut olan can boyutunun eksikliğini belirterek, "*Tarihin kuş bakışı fotoğrafında kabartılar da, çöküntüler de gözükmez. Ormandaki ağaç gözden kaçır. Oysa sanatçı, haritayı, haritada(ki) ormanı değil, o ağacı görür; ağaca kuş dalışı yapar. Kısaca, o ağacın yaşamını canlı bir süreç olarak yakalar...*" diyerek, tarihsel romanın, bilimsel ve objektif olmak iddiasındaki tarihin içindeki insan faktörünü tekrar canlandırabileceğine ilişkin görüşünü belirtmiştir. Böylelikle tarihsel romanın, tarihin derinliklerine gömülmüş olan insanları unutulmuşluktan kurtarması, büyük anlatılar yerine sıradan insanların hayatlarını tarihselleştirmesi, böylece daha demokratik bir tarih yazımına katkıda bulunabilmesi (Türkeş 2002: 210) mümkün olabilecektir. Türk edebiyatında buna cevap verecek yeterince ta-

rihsel roman varlığından söz etmek mümkündür⁴. Taner Timur (2002: 10-12) da katıldığı bu görüşle ilgili şunları söylemiştir: “*Tarihçiler ve kamu gözlemcileri eserlerini daha çok siyasal hayatla sınırlı tutarken, romancılarımız topluma daha geniş açıdan bakabilmişler ve gerek örf ve âdetlerdeki, gerekse Braudel’in ‘maddi uygarlık’ dediği karmaşık bütünlükteki evrimi daha iyi anlamamıza yardımcı olmuşlardır*”. Belki de tarihsel romanın barındırdığı tarihsel bilgi açısından değeri, bu yaklaşımla ele alınmadığı için hâlâ anlaşılammıştır.

Tarih Bilinci ve Tarihsel Roman

Levstik (1995: 114)’e göre, bir tarihsel roman; tarih ders kitaplarının geniş incelemelerinin dışında, bir yazarın tarihin bir parçasını ele alarak onu derinleştirmesi sonucunda insan yaşamına dair ayrıntıları sunar. Bu ayrıntılar, kültürel bütünlük mesajının bir parçasıdır. Kültürel mesajları iletme noktasında araçsallığı kabul edilen tarihsel roman, demokratik vatandaşın yaratımında ona moral değerler aşılmasında önemli bir araç olarak inşa edilmiştir (Şirin 2000: 171). Bu durum, en nihayetinde oluşturulmaya çalışılmasının kavgası verilen “tarih bilinci” kavramı çerçevesinde tartışılabilir.

Tarih bilinci, bireyin tarihsel zaman içinde kendini konumlandırabilmesi, sosyal olayları bu konum ve konumun getirdiği değerler sistemi ile oluşan perspektiften yorumlayabilmesini sağlayan zihinsel beceri olarak anlaşılabilir. Daha basit bir ifadeyle, “geçmişin yorumu, günün algılanması ve gelecek beklentisi” (Tekeli 1998: 23) şeklinde formüle edilebilir. Tarih bilinci aynı zamanda tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak demektir. Furrer (2000), bu bilincin tam olarak oluşabilmesi için bugün ve geçmiş zaman arasında (farkında olarak) bir bağlantı kurulması, yani tarihsel anlatı olarak tespit edebildiğimiz zihinsel bir faaliyet gerektiğini (Türkeş 2002: 198) söylemiştir. Bu bağlamda, *gençlere bir tarih bilinci verebilmek, objektif tarih olaylarıyla sübjektif tarih anlayışı(nı) mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırmaya çalışmakla başarılacak bir iştir* (Güngör 1995: 86). Burada kastedilen sübjektif tarih anlayışına, tarihin belirli bir dünya görüşüne, göre yorumlanması, örneğin tarihsel roman aracılığıyla bir değer sisteminin benimsenmesi sonucunda elde edilen kişisel kanaat da dahil edilebilir. Zira, tarihin yorumlanarak, insanlık için anlam kazanmasının kaçınılmaz olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız. Bu yüzden, sadece bilim adamları, filozoflar, mütefekkirler değil, halk yığınları da tarihi yorumlarlar (Güngör 1995: 72). Zaten bu yorumlar dışında tarih bilgisinin kıymeti tartışılır. Çünkü her zaman, tarihsel bilgiyi, tarih bilincine dönüştürmeyi programlanmış bir biçimde alamayız. Bu yüzden öğretilmeye çalışılan bazı tarih bilgileri yukarıda değindiğimiz gibi kuru, sıkıcı ve anlamsız gelirler. Oysa tarihsel roman, hikayede betimleme doğayı ve eşyayı olduğu gibi kopya etmediği, betimlenen emgen ideolojinin içinde yeniden ürettiği (Eşitgin 1998: 114), dolayısıyla tarih

bilgisi yazarın bakış açısıyla yorumlandığı için bilim yüzünün yapamadığını yapabilir.

Tarihsel romanlar aracılığıyla toplumda bazı kavramların yerleştirilmesi, bazı değerlerin telkin edilmesi, bazılarının ise hicvedilmesi mümkündür. Bu sebepten tarihsel roman, bir misyonu yüklenmiş olmaklığı ile didaktiktir (Argunşah 1990: 384). Dolayısıyla her ulusal kimlik tasarımı, tarih yazımı kadar o tarihi popülerleştirecek romana da ihtiyaç duymuştur (Türkeş 2002: 207).

Türk edebiyatında Osmanlı'nın son dönemlerinden günümüze kadar, bu amaçla bir çok tarihsel romanın yazılmış olduğu görülür. Tanzimat'tan önce-sinde destan, şehname ve masallarla tarih bilinci oluşturulmaya çalışılırken, daha sonra Genç Osmanlıların Batı tarzında kaleme aldıkları ilk tarihsel romanlar ortaya çıkmıştır. Ancak, II. Meşrutiyet'le birlikte daha çok Ziya Gökalp'in "Kızılma", Ömer Seyfettin'in Milliyetçi/Türkçü tarihsel (kurgu) hikâyeleri ile bu devam etmiştir (Koloğlu 2000: 40).

Cumhuriyetle birlikte ise dini temaların dışında, toplumsal ve ulusal konulara ağırlık verilmiştir. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarını, bu süreçteki Batılılaşma ve kalkınma çalışmalarının sancılarını ele alan *Çağ romanlarını*⁵ da bu çerçevede ele almak mümkündür. Bu eserleri, Samim Kocagöz'ün, "*Temelsiz bina olmaz. Cumhuriyetimizin tarihsel temelini sadece tarih kitaplarına bırakırsak, kupkuru kalırız*" (Argunşah 1990: 13) uyarısı doğrultusunda değerlendirmek, hatta o dönem için tarihsel roman yazmayı da bu çerçevede ele almak mümkündür.

1945'lere kadar tarihsel roman anlayışının tarihsel serüven romanı tarzıyla kendini gösterdiğini söylemek mümkündür (Yalçın 1998: 205-224). Özellikle Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun yazdığı eserler bu çerçevede ele alınabilir. İkinci Dünya Savaşından 1990'lı yılların başına kadar macera tarzı tarihsel roman örneklerinin artarak sürdüğü görülmüştür. Bunun sebebinin, 45 yıllık süreci etkileyen soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan durumun getirmiş olduğu siyasal kutuplaşma ve gerginliğin Dünya'daki sosyal çalışmaları biçimlendirdiği gibi Türkiye'deki edebiyat ürünlerini, dolayısıyla tarihsel romanları da en azından konuları itibarıyla etkilemesi olduğu söylenebilir. Çünkü, Cumhuriyet döneminde Osmanlı tarihi üzerine yazılan tarihsel romanlar sınıflandırıldığında, konu itibarıyla birinci sırada "fetih", ikinci sırada da "Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan nedenler" in işlendiği görülmüştür (Çeri 2000: 21). Bu veriden hareketle tarihsel romanlarda ele alınan Osmanlı-Türk kahramanlığı'nın, yazarların kültürel, felsefi ve siyasal tercihleri olduğu kadar, o dönemin bahsedilen siyasi nezaketiyle de ilişkili olarak ön plana çıktığı yorumuna varılabilir. Soğuk savaş döneminin kapanmasıyla, küreselleşme çabalarının hız kazandığı 1990'lı yıllarda durumun değişmiş olduğu görül-

müştür. Artık, yazılan romanlarda, “Osmanlının kaynağını Türklükten aldıkları”, “kahramanlık veya Türklükten uzaklaşmaları ile yıkılışa neden olan zaafı” konularından çok, Osmanlının toplumsal, kültürel, ekonomik yaşamı, sanatı, mimarisi, eğitim ve bilimi romanlarda önemli yer tutmaya başlamıştır (Çeri 2000: 25). Bu anlamda, tarihsel serüven romanların yerini kültürel, sosyal içerikli tarihsel romanlar almıştır.

Buraya kadar ele aldığımız şekliyle tarihsel romanın kavram olarak neyi ifade ettiği, yüklendiği işlevin ne olduğu ve Türkiye’deki serüvenine kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Şimdi ise, lise (orta öğretim) öğrencilerinin tarihsel romanla ilişkilerine değinilecektir. Ya da, “*Ergenlik dönemindeki genç için tarihsel roman neyi ifade eder?*” sorusunun cevabı tartışılmaya çalışılacaktır.

Ergen ve Tarihî Roman

Genel olarak, insanları tarihsel roman okumaya yönelten sebeplerin, geçmişin ayrıntılarına inerek yeni geçmişler keşfetme, geçmişi gözden geçirme ve geçmişe inanma istekleri olduğu söylenebilir (Bolat 1999: 27). Özelden ise gelişim psikologları, 13 ve sonraki yaştaki gençlerin doğa yasalarıyla, tarihsel ve edebî kişiliklerin akla uygun davranışlarını içeren, eğitici çizgi romanları okuduklarını belirtmişlerdir (Elkin 1995: 102). 14 yaş grubu -ki bu ergenlik döneminin içindedir- gençlerde, ülkesi ile ilgilenme, idealistlik, yurt sevgisi konuları ağır basmaktadır. Bu çağ gençleri tarih konulu romanlara büyük ilgi göstermektedir (Aşılıoğlu 1986: 35). Bu sebepten, 13 ve sonraki yaş grubundaki gençlerin tarihsel romana bu denli ilgi göstermesinin sebepleri tartışılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Ergenliği yaşayan birey, bazen ailesinin ve çevresinin uyguladığı denetimden kaçabilmek için (Aşılıoğlu 1986: 5), bazen de büyüklerin değer dünyasını anlamlandıramamasının verdiği sıkıntıdan ya da bulunduğu mekânın sıkıcılığından kurtulmak için tarihsel romana yönelir. Çünkü kurgusal olan her metnin ayırt edici özelliği burada iken, başka bir yerde olmak isteğidir (Doğan 2000: 141).

Ergenin tarihsel romanı tercih sebepleri üzerine Amerikalı ünlü eğitimci Linda Levstik şu sıralamayı yapmaktadır (aktaran, Ata 2000: 160):

- * Tarihsel romanda insanların hislerinin tasviri gibi insancıl ayrıntılar vardır.
- * Daha çok ahlâkî değerlerin çevresindeki çatışmalar etkileyicidir.
- * İnsan deneyimlerinin sınır bölgelerini keşfetmelerini sağladıkları için ilgi çekicidirler.

Tarihsel romanların kolay okunur olması, özellikle gençlere tarihi sevdirmek için yazılmış olanlarda öğretici niteliğinin daima göz önünde tutulması, ideal kahraman arayışı içinde olan okuyucunun aradığı örnek insanı orada canlı

bir hayat tablosunun içinde bulması da ergeni tarihsel romana yöneltilir. Ergeni, tarihsel roman okumaya yönelten bir diğer sebep de, yaşadığı dönemin problemlerinden sosyalleşme süreci sorunlarından çıkış için kendine bir idol (ideal model) aramasıdır. Çünkü ergenlerde, kendi kendilerine geliştirmek istedikleri idealist tipleri roman kahramanlarında bulmak, onunla özdeşim kurmak ihtiyacı ağır basmaktadır (Aşlıoğlu 1986: 34).

Ergenlik dönemini yaşayan çocuğun bir romanı seçmesinde gelişim ile ilgili gereksinimleri önem taşır. Gereksinim ne denli fazla olursa, ilgi de o denli kuvvetli olur (Yavuzer 2002: 185). Böylece, güçlü tarihsel kurgulu gençlik kitapları (tarihsel romanlar), öğrencilerin sosyal bilim kavramları ve geçmiş, şimdi ve gelecek konuları arasında canlı tartışmalar üretebileceği ilişkiler sunar (Middendorp ve Lee 1994: 117).

Bir Eğitim Aracı Olarak Tarihsel Romanların Yararları ve Sınırlılıkları

M. Tunçay, “Romancının kötü bir oyun oynaması çok daha önemli, çünkü ortaokulda okuduğu tarihi herkes unutuyor, ama romanda okuduğu taş gibi sağlam kalıyor” (Tunçay 2000: 5) demiştir. Gerçekten de tarihsel romanda ortam ve karakterlerin olgulara dayanarak sanat kaygısı ile ele alınıp işlenmesinin güçlüğü ortadaysa da, bu tarz romanların tarih öğretimi açısından değeri büyüktür.

Tarihsel romanların eğitimsel değerini bilişsel (zihinsel) ve duyuşsal (duygu ve hisler) alanlarda değerlendirmek mümkündür. Örneğin Ata (2000: 161), Norton’un yaptığı bir araştırmadan faydalanarak, “biyolojik ve zihinsel yaşa uygun olmak şartı ile, kronolojik yazılmış bir tarihsel romanın tarih konularının kavranışını güçlendirdiğini” belirtmiştir. Bunu, bazı tarihsel olay, olgu ve kavramları hikayenin bir olay örgüsü içinde fark ettirmeden sunmasıyla açıklamak mümkündür (Şimşek 2000: 72).

Toprak (1997: 119), tarihin öğretim noktasında bir takım eksikliklerinin tarihsel romanla giderebileceğini şöyle ifade etmiştir: “*Selanik hakkında tarih bilgisi son derece kıttır. Ama Atilla İlhan’ın ‘Dersaadet’te Sabah Ezanları’ (ile) Selanik’i anlamak, benim için en iyi bilimsel kitaptan daha iyidir. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki (devrim tarihi açısından) çatışmayı görebilmek için, Kemal Tahir’in ‘Kurt Kanunu’nu okumak son derece faydalı bir şey. Hakikaten yakalarsınız olayı*”. Son cümlesinde, “*Benim akademik olarak yapmadığımı Kemal Tahir yapmıştır*” şeklindeki değerlendirmesi ile de tarih öğretiminde tarihsel romanın önemini belirtmiştir. Gerçekten de, tarihsel dönemleri ve olayları iyi bilen bir romancı, bunları okul çalışmalarının yapamayacağı biçimde canlı olarak tasvir edebilir. Bir çok tarihsel roman, içerdikleri tarihsel malzemede nakledilen zamanın hissedilmesini sağlar (Benjamin

1998: 21). Ancak, ergenlerin bilişsel ve duyuşsal alanlarında pek çok olumlu etkiye sahip tarihsel romanların bazı olumsuz etkileri de söz konusudur.

Tarihsel romanların eğitimsel açıdan olumsuzlukları ya da sınırlılıklarının en başında, tarihsel roman okuyan çocuğun sürekli olarak muhayyilesine yöneldiği için bazı konuların gerçek/hayal ayırımında yanlıya düşmesi ihtimali gelir. Bu durum, esas unsurları hayale dayanan tüm sanatsal ürünler için geçerli olmasına rağmen, tarihsel romanlarda tarihsellik ve kurgusallık iç içe geçtiği için hayal/gerçek karmaşasının yaşanması belki biraz daha fazla olabilir.

Hosbawn, “*İnsanların genel olarak tarihi, roman yazarları, din adamları, öğretmenler, tarih kitaplarının yazarları, dergi makalelerinin editörleri ve televizyon programlarında öğrendiklerini*” söylemiştir (Türkeş 2002: 198). Bu bağlamda, tarihsel roman yazarının gerçek tarihsel olgu ve kişilikleri tahrif etmesi okuyucunun zihninde silinmez yanlış tasarımlar, ön yargılar oluşturabilecektir. Benzer biçimde tarihsel romanın, istenen tarihsel durumları kurgulayarak oluşturduğu idealize edilmiş kahramanları, okuyucu için bir prototip (Şirin 2000: 176) olarak sunması; olayın ele alındığı dönemin, romanının kurgusundaki bu ideal tiplerle özdeşleşmesini beraberinde getirecektir. Bu ise çocuğun, ilgili tarihsel döneme ilişkin olarak “ideal dönem” algılaması gibi yanlış bir tarih düşüncesine/yargısına yönelmesine yol açabilecektir.

Tarihsel romanın eğitim-öğretim açısından bir diğer olumsuzluğu ise, tarihsel romanın öznel bir dünyaya bakışın ürünü olması sebebiyle çocuğun eleştirel düşünmesini sekteye uğratabilecek olmasıdır (Ata 2000: 160). Bu durumda tarihsel roman, tarih öğretiminin kazandırmayı amaçladığı çağdaş becerilerin öğrencide gelişmesini engelleyebilecektir. Çünkü tarihsel romanların, yazarlarının öznel dünyalarını yansıtmaları ve onların değer dünyalarını sunmaları, öğretim açısından “yazarın gözlüğü ile bakma” tehlikesini beraberinde getirebilecektir. Böylelikle, iyi ve güzel gibi bir takım olumlu değerler yüklenen “biz” ile, bunun karşısında olabildiğince olumsuz bir “öteki”nin ortaya çıkması daha muhtemel görülmektedir. Bu da, çağdaş tarih öğretimi açısından önemli bir sorun olarak görülen “öteki”ci anlatımları desteklemesi yönüyle olumsuz bir durumdur.

Tarihsel romanların eğitim-öğretim açısından doğurabilecekleri bu olumsuzlukları engellemenin bazı yollarının olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, bireye sadece bir tarihsel romanı değil, tüm okumaları eleştirel bir gözle yapmasını öğretmek ve böylelikle metindeki bakış açısı ile vurgulanan mesajları doğru değerlendirebilecek bir yeterlilik sunmak bu olumsuzların ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Bir diğer yol ise, tarihsel roman yazarlarının, kitaplarının girişinde, “bunun bir tarih kitabı değil, içinde bir takım tarihsel unsurları barındıran sanatsal bir eser olduğunu” vurgulamalarıdır. Ya da tarihsel romanların gençlerin tarih öğrenimi için neyi ifade edebileceğinin,

özellikle edebiyat ve tarih öğretmenlerince açıklanması, bir edebiyat ürünü ile bir tarih ürünün farklarının belirtilmesinin yararlı olacağı söylenebilir.

Sonuç

Geçmişteki günlük yaşantıların tasvirini yaparak tarihsel figürleri daha canlı kılan tarihsel roman, değer aktarımı ve ulusal bir tarih bilincinin yaratımında okul dışı tarih öğretimi için etkili bir eğitim/öğretim aracı olabilir. Bireylerin eleştirel düşünce becerilerini sekteye uğratmayacak, kaba ideolojik yaklaşımların dışında bir söylemle tarihsel gerçeklere atıfta bulunacak, onların zihinsel ve özellikle de duygusal gelişimlerine katkı sağlayabilecek tarihsel romanlar, eğitim açısından önemli bir değere sahiptir.

Günümüzde, Internet ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının, ses ve hareketli görüntüyü ön plana çıkaran yönleri, genel anlamda insanların kitap okumalarına, özelde ise gençlerin tarihsel roman okumaya zaman ayırmalarına pek fırsat tanımamaktadır. Çünkü, görüntülü ve sesli eserlerin takibi, metne dayalı bir esere göre hem daha kolay olması, hem de insanın pek çok beklentisini kolayca karşılaması açısından çokça tercih edilmektedir. Diğer yandan, ergenlik dönemindeki gencin, ortaöğretimde tarihsel romana yönelik ilgisini üniversiteye giriş sınavına yönelik yapılan hazırlıkların yoğunluğunun engellediği da söylenebilir.

Ortaöğretim tarih derslerinde, öğretilmesi planlanan konulara paralel olarak okunması için öğrenciye tavsiye edilebilecek tarihsel romanlardan; eğitimsel değerinin yeterince anlaşılabilmesi, öğretmenlerin bu konuda yeterli deneyime sahip olmamaları, bakanlığın bu konuya ilişkin somut bir önerisinin bulunmaması gibi çeşitli sebeplerden dolayı pek yararlanılamamasına rağmen, ergenin macera arayan ruhunu tatmin etmesi, ona tarihi sevdirmesi, onun tarihsel olana ilgi ve dikkatini çekebilmesi gibi yararlarından dolayı okul dışı tarih eğitiminin önemli bir aracı olarak faydalanılabilir.

Notlar

- 1 Türkiye’de, tarihsel romanların, tarih eğitimi/öğretimi alanında bir araç olarak kullanılmasına ilişkin ismi zikredilebilecek pek az çalışma vardır. Bunlardan konuya ilişkin derli toplu bilgi ve düşünce sunması açısından bk. Ata, 2000: 153-154
- 2 Tarihsel romanların tarih araştırmalarında bir kaynak olarak kullanılması örneği için bk Timur 2002
- 3 Literatürde “tematik tarihsel roman” kavramına rastlanılmamış, burada bir teklif olarak dile getirilmiştir. Bu kavram, Ahmet Refik Altınay ve Reşat Ekrem Koçu’nun açtığı yolda verilen tarihsel romanlarında olduğu gibi *sanat yapma kaygısından ziyade tarihi sevdirmek* (Argunşah 1990:25) amacı taşıdığını belirtir.
- 4 Türk edebiyat tarihinin ilk tarihsel romanı olarak kabul edilen N. Kemal’in *Cezmi*’sinden bugüne kadar pek çok tarihsel roman yazarı eser vermiştir. Cumhuriyet dönemi Türk

edebiyatının ilk tarihsel macera romanı olan *Kızıl Tuğ* (1923) Abdullah Ziya Kozanoğlu'nundur. Turhan Tan'ın ilk benzer romanı 1931 tarihini taşır. Sonra sırasıyla, Feridun Fazıl Tülbentçi, Reşat Ekrem Koçu, Oğuz Özdes, Nizamettin Tepedelenlioğlu, Ragıp Şevki Yeşim, Nihal Atsız, M. Necati Sepetçioğlu, Murat Sertoğlu gibi yazarların, tarihsel macera türünde yazdıklarını görürüz. Elbette, bu yazarların hepsi, aynı düşüncecinin paralelinde eserler vermemişlerdir. Mesela, M. Sertoğlu ve O.Özdes, işin macera kısmını öne çıkarmışlar, F.F. Tülbentçi ve R.Ekrem Koçu ise tarihi esas almışlardır. Bu yazarların, daha çok Ahmet Refik Altınay gibi, tarihsel konuların okuyucunun ilgisini çekmesi için eski olayları, kişileri, dönemleri öyküselştirdikleri görülmüştür (A. Ömer Türkeş, <http://www.pandora.com.tr>. 18. 06. 2003 tarihinde alınmıştır). Bunlardan başka, özellikle Kemal Tahir'in, Tarık Buğra'nın, Atilla İlhan'ın, Sevinç Çöküm'un romanlarını da unutmamak lazımdır.

5 Çağ romanları, aslında tarihsel roman kategorisine girmeyen, ancak yazıldıkları dönemde güncel olmalarına rağmen bugün tarihsel olan eserlerdir. İşledikleri konular, ele aldıkları tipler ve dekor yazıldığı dönem için güncel olsa da bugün için geçmişe ait olmaklığı ile tarihseldir.

Kaynakça

- ARGUNŞAH, Hülya Eraydın (1990), *Türk Edebiyatında Tarihî Roman*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AŞILIOĞLU, Bayram (1986), *Çocuk Romanlarının Çocuk Eğitimindeki Yeri ve Önemi*, Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATA, Bahri (2000), "Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak Tarihî Romanlar", *Türk Yurdu*, S.153-154: 158-166.
- BALDİCK, Chris (1990), *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University Press.
- BENJAMIN, Jules R (1998), *Student Guide to History*, (Seventh Edition), Bedford Books.
- BOLAT, Semih (1999), "Hayatımız ve Tarihî Roman", *E*, S.3.
- ÇERİ, Bahriye (2000), "Cumhuriyet Romanında Osmanlı Tarihinin Kurgulanışı", *Tarih ve Toplum*, S.198: 19-27.
- DİLEK, Dursun ve Gülçin SOĞUCAKLI YAPICI (2003), "Öykülerle Tarih Öğretimi Yaklaşımı", I. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, (15-17 Mayıs), Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir.
- DOĞAN, M. Can (2000), "Tarihî Romanın Dinamikleri ve Son Onbeş Yılın Tarihî Romanları", *Türk Yurdu*, S.153-154: 140-158.
- ELKIN, Fredrich (1995), *Çocuğun Sosyalleşmesi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- EŞİTGİN, Dinçer (1998), "Bir Kurtuluş Savaşı Kurmacası Olarak Küçük Ağa", *Der-gâh*, VIII. (95).

- GÜMÜŞ, Semih (1999), “Tarihsel Roman”, *E*, S.3.
- GÜNGÖR, Erol (1995), “*Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*”, Ötüken Yayınları (9. Baskı), İstanbul.
- KAPTAN, Mehmet Saim (1988), *Tarihî Romanımız Açısından Türklerin Anadolu’ya Yerleşmesi (1071-1345)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KOLOĞLU, Orhan (2000), “Tarih ve Sanatın Birlikteliği”, *Tarih ve Toplum*, S.198: 39-42.
- LEVSTIK, Linda (1995), “Narrative Constructions: Cultural Frames For History”, *The Social Studies*, May/June.
- MEB (1998), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Programı*, Tebliğler Dergisi, S. 2487.
- MEB (1987), *Orta Öğretim Kurumları Tarih Programı*, “Lise Müfredat Programı” *Tebliğler Dergisi*, S.2146.
- MIDDENDORP, Judy E. Van ve Sharon LEE (1994), “Literature for Children and Young Adults in a History Classroom”, *The Social Studies*, May/June.
- OPPERMAN, Serpil (TUNÇ) (1999), *Postmodern Tarih Kuramı: Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Ankara: Evin Yayınları.
- OTLUOĞLU, Rahmi (2001), *İlköğretim Okulu 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yazılı Edebiyat Ürünlerini Ders Aracı Olarak Kullanmanın Duyuşsal Davranış Özelliklerini Kazandırmaya Etkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SAFRAN, Mustafa (1992), *Ortaöğretim Kurumlarında Tarih Öğretiminin Yapı ve Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma*,. Ankara: (Yayımlanmamış Araştırma).
- (1993), “Değişik Öğrenim Basamaklarında Tarih Becerisine İlişkin Tutumlar Üzerine Bir Araştırma”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.4.
- ŞAHİN, İbrahim (2000), “Türk Romanının Tarihî Gelişimi”, *Türk Yurdu*, S.153-154: 45-65.
- ŞİMŞEK, Ahmet (2000), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinin Öğretiminde Hikâye Anlatım Yönteminin (Storytelling) Kullanımı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2001), “Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü”, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(3).
- (2002), “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularının Öğretiminde Hikâye Anlatım Yönteminin Etkililiği”, XI. Eğitim Bilimler Kongresi, Yakındoğu Üniversitesi, Lefkoşa, KKTC.
- ŞİRİN, İbrahim (2000), “Kollektif Kimlik İnşaa Aracı Olarak Tarihî Roman”, *Türk Yurdu*, S.153-154: 170-179.
- TEKELİ, İlhan (1998), *Tarih Bilinci ve Gençlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- TİMUR, Taner (2002), *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum, ve Kimlik*, İstanbul: İmge Yayınları.
- TOPRAK, Zafer ve Diğerleri (1997), *İnkılap Tarihi Dersleri Nasıl Okutulmalı*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- TUNÇAY, Mete (2000), "Tarihî Roman Açıkoturumu", *Tarih ve Toplum*, S.198: 4-16.
- TURAL, Sadık Kemal (1986), "Edebiyat Tarihi Kuramı Etrafında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1.
- TURAL, Sadık Kemal (1991), *Zamanın Elinden Tutmak*, Ankara: Ecdad Yayınları.
- TÜRKEŞ, A.Ömer (2002), "Romana Yazılan Tarih", *Toplum ve Bilim*, S.91: 166-213.
- YALÇIN, Alemdar (1998), *Sosyal ve Siyasal Değişim Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, (3. Baskı), Ankara: Günce Yayınları.
- YAVUZER, Haluk (2002), *Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitabevi* (23.basım), İstanbul: Remzi Yayınevi.

Educational Function of Historical Novel

Research Assist. Ahmet ŞİMŞEK*

Abstract: In teaching history not only activities in class but also activities out of school have great importance. The history which has been taught in the school should be supported out side. Historical novel especially for high school students who are teenagers is an effective mean to have national historical consciousness. Being written many historical novels in Turkey which are related with different historical ages, leads to evaluate from the point of education. In this study, the term of historical novel, historical consciousness and the role of it creating historical novel, teenagers and historical novel relation have been held and the importance and the place of historical novel as an activity out of school have been discussed.

Key Words: Education of history, history teaching, education of history out of school, historical novel, socialization, identify, united consciousness.

* Gazi University, Faculty of Kırşehir Education / KIRŞEHİR
asimsek@gazi.edu.tr

Воспитательная Функция Исторического Романа

Научный исследователь Ахмет Шимшек*

Резюме: В обучении истории наряду с организованным образованием большую роль играет и работа вне учебных заведений. Процесс обучения истории в школах должно поддерживаться и вне школы.

Исторический роман в особенности в среднем образовании (старшие классы) является эффективным средством в приобретении знаний национальной истории совершеннолетней молодёжью.

В Турции наличие большого количества исторических романов, включающих различные исторические периоды предполагает необходимость их воспитательной оценки. В этой работе исторический роман берётся как продукт сферы между историей и литературой и ведётся спор о понятии исторического романа, роли исторического романа в создании исторического сознания, отношений между историческим романом и подрастающим поколением, месте и значении исторического романа с точки зрения обучения истории, а также о его пользе и ограничениях.

Ключевые слова: обучение истории, воспитание историей, обучение истории вне школы, исторический роман, социализация, равноправие, национальное сознание.

* Университет Гази Кыршехир Образовательный Факультет
asimsek@gazi.edu.tr